

KazıMZadə Kazım Ziya,

Cəlal QASIMOV,
filologiya elmləri doktoru,
professor

Kazım Ziyanın ilk tamaşalarından biri "Bəxtsiz cavan" olmuşdur. Maralıdır ki, "Bəxtsiz cavan" K.Ziyanın tək səhnədə deyil, həm də həyatda yol yoldaşı oldu.

Həmişə və hər yerdə intibahla inkvizisiya biri-birinə əks qüvvələr kimi doğulur və mübarizə aparır. Ən böyük fəlakət də hakimiyyət kürsüsündə irtica əyləşəndə baş verir. Bu zaman sənət də, ədəbiyyat da, mədəniyyət də, elə sənət adamları da, ötən əsrin 30-cu illərində olduğu kimi, despot hakimin kin, həsəd və qəzəb maşınının dəyirmanında üyüdürlür.

Milli-ictimai həyatın, konkret tarixi inkişaf və hərəkətin, real gerçəkliyin fəlsəfəsini, qanunauyğunluğunu özünə-məxsus ifadə və deyim tərzilə birbaşa səhnədən, geniş auditoriyadan xalqa çatdıran, fenomenal yaddaş sahibi Kazım Ziya KazıMZadə də totalitar rejimin ağırı-acısını yaşadı.

O, 1930-cu illərin mənəvi-psixoloji sarsıntıları təkə ictimai həyatda deyil, həm də Xalq Daxili İşlər Komissarlığının (XDİK) məhbəsinin dar kameralarında iki dəfə yaşadı. Lakin möhkəm iradəsi, dözümlü, sabit və dəyişməz xarakterli ilə XDİK müstəntiqlərinin ona qarşı hazırladığı uydurma, saxta fakt və sənədləri, müttəhim ifadələrini, danosları inamla rədd etdi. Səhnədə xalqı, milləti, zindanda isə vicdanı ölmüş müstəntiqləri öz haqq işinə, mənəvi-əxlaqi təmizliyinə inandıra bildi.

Səhnədə oynadığı obrazlar və qiraət etdiyi şeirlərlə altın dünyasına, insanın istismarına, nadanlığa, cəhalətə lənət oxuyan, özü isə kasıb bir aktyor həyatı yaşayan K.Ziya 1932-ci ildə valyuta saxlamaqda ittiham edildi. O, istintaqa sübut etdi ki, valyuta ilə onun həyat tərzilə arasındakı məsafə "zülümət" kəlməsi ilə "ziya" sözü arasındakı leksik-semantik mənadan da uzaqdır.

Məlumdur ki, o, səhnədə H.Cavidin İblisini də oynayıb, lakin bu səhnə idi, onun yaratdığı İblis isə bədii əsər qəhrəmanı. K.Ziya həyatdakı daha amansız, daha qəddar İblisləri, onların qurduğu qətl tələlərini isə görməmişdi. 1932-ci ildə o, azadlığa buraxılsa da növbəti bəlalərlə, daha tragik-dramatik situasiyalarla üzləşəcəyini təsəvvürünə belə gətirmirdi. XDİK-in müstəntiqləri isə bu görkəmli sənət adamını nəzarətlərindən kənardə qoymur, bərsində yeni-yeni sənədlər və faktlar toplayır, həbs olunan teatr xadimlərindən onun əleyhinə fiziki-mənəvi işgəncələrlə ifadələr alırdılar.

Kazım Ziyanın iş yoldaşı Ələkbər Seyfinin həbsi onun da növbəti dəfə zindana salınmasına şərait yaratdı.

yaxud məhbəsdə oynanılmış rol

Beləliklə, 1896-cı ildə Ordubad rayonunun Yuxarı Əylis kəndində kəndli ailəsində anadan olan, Məşədi Əzizbəyov adına teatrın aktyoru KazıMZadə Kazım Ziya Cəfər oğlu əksinqilabi millətçi üsyançı təşkilatın üzvü kimi Az.SSR CM-nin 64, 73-cü maddələri ilə təqsirli bilinərək, Novruz bayramında - 22 mart 1938-ci ildə Az.SSR XDİK-in müavini dövlət təhlükəsizlik (DT) mayoru Borşevin imzaladığı orderə əsasən ikinci dəfə həbs edildi (Bax. DTX-nin arxivi. KazıMZadə Kazım Ziyanın istintaq qovluğu, PR-11722, səh. 3).

Kazım Ziya KazıMZadənin evində axtarış aparılması üçün 23 mart 1938-ci il tarixdə K-746 sayılı order imzalanmış və 24 mart 1938-ci il tarixdə əməliyyat müvəkkili Qaravəliyev onun Vodovoznaya 13 küçəsindəki 12 №-li mənzilində axtarış aparmışdır. Axtarış zamanı onun mənzilindən pasport, hərbi və həmkarlar biletləri, müxtəlif yazışmalar və fotoşəkillərdən başqa heç bir şey tapılmamışdır. 01.08.38-ci ildə tərtib edilmiş akta əsasən axtarış zamanı Kazım

nağı, yəni 1938-ci il martın 25-də, aprelin 22-də və iyulun 23-də verdiyi ifadələrində əksinqilabi millətçi təşkilatın üzvü olduğunu qətiyyətlə inkar etdi.

Zamanın, rejimin və rejissorun (oxu müstəntiqin) müdaxilə, remarka və replikalara, fiziki işgəncə və mənəvi iztirabları ona özünün obrazını yaratmağı yox, XDİK-in istədiyi Kazım Ziyanı təqlid etməyi diqtə etdi.

Beləliklə də, müstəntiqin arzu və istəyinə uyğun obraz yaradan KazıMZadə Kazım Ziya 28-29 iyul 1938-ci ildə verdiyi ifadələrində Azərbaycanda fəaliyyət göstərən əksinqilabi millətçi təşkilatın üzvü olduğunu "etiraf" edir. O həmçinin etiraf edir ki, "1928-ci ildə Tiflisə qastrol səfərinə gedərkən tanış olduğum Kirovabad Dövlət Teatrının direktoru Seyfi Ələkbər (o zaman Seyfi Ələkbər "Zarya Vostoka" qəzeti redaksiyasında işləyirdi - C.Q) tərəfindən 1936-cı ilin sonunda bu təşkilata cəlb olunmuşam. Bakı teatrına dəvət olunduqdan sonra mən ilk günlərdən onunla ən yaxın mü-

lə də, mən antisovet mövqeyində möhkəmlənmişəm".

O, fikrini davam etdirərək bildirirdi ki, 1936-cı ilin sonunda Seyfi Ələkbər ilə olan görüşlərimizin birində o, mənə bildirdi ki, «Sovet quruluşundan təkə biz sənənlə deyil, bir neçə nəfər Azərbaycanlı da vardır ki, narazıdırlar və onlar da Sovet hakimiyyətinin əleyhinədirlər və Azərbaycanın K(b)P MK-nın rəhbərlərinə qarşı mütəşəkkil mübarizə aparırlar. Söhbətimizin sonunda o, mənə bildirdi ki, Azərbaycanda millətçi təşkilat fəaliyyət göstərir və ona böyük məsul şəxslər rəhbərlik edirlər. O, incəsənət işləri üzrə komitənin keçmiş rəisi R.Axundovun, Az.SSR kommuntəsərrüfatın keçmiş xalq komissarı H.Sultanozun və Mikayıl Hüseynovun adlarını çəkdi. Bundan sonra o, mənə əksinqilabi təşkilata üzv olmağı və bu təşkilatın işində iştirak etməyi təklif etdi. Seyfi Ələkbərin təklifinə mən razılıq verdim» (DTX-nin arxivi. KazıMZadə Kazım Ziyanın istintaq qovluğu, PR-11722, səh. 28-29).

Kazım Ziya bu təşkilatın vəzifə, məqsəd və məramını aşağıdakı kimi açıqlayırdı:

1. Silahlı üsyan təşkil etmək yolu ilə Azərbaycanda millətçi dövlət yaratmaq.
2. Siyasi hakimiyyəti və bütün hakim mövqeləri ələ keçirmək.
3. Fərdi terror tətbiq etmək yolu ilə kommunist partiyasının rəhbərlərinə qarşı mübarizə aparmaq.
4. Əksinqilabi təşkilata yeni adamlar cəlb etmək.
5. Millətçi ruhda təbliğat aparmaq.

Seyfi Ələkbərin əksinqilabi təşkilatın Sizə bildirdiyi vəzifələri ilə həmrəy idinizmi sualına - "bəli, əksinqilabi təşkilatın vəzifələri ilə tamamilə həmrəy idim", - deyər cavab verir.

Kazım Ziya əksinqilabi millətçi təşkilatın ona məlum olan üzvlərinin adlarını da müstəntiqdən gizlətmir: "Mənə əksinqilabi təşkilatın üzvlərindən "Kirovabad bolşeviki" qəzetinin redaksiyasının keçmiş işçisi Cəfər Bağır, M.Əzizbəyov adına teatrın keçmiş aktyoru Ülvi Rəcəb məlum idi (Maralıdır, K.Ziya o şəxslərin adını çəkir ki, onlar artıq həbs olunmuşdular).

Hətta Kazım Ziya əksinqilabi millətçi kimi Seyfi Ələkbərdən aldığı tapşırıqları da müstəntiqə elan edir:

1. Teatrın aktyorları arasında antisovet təbliğatı aparmaq, onlarda sovet hakimiyyətinə qarşı qəzəbli əhval-ruhiyyə yaratmaq.

2. "Osman-türk" ləhcəsini populyarlaşdırmaq və səhnə vasitəsilə onu Azərbaycan dilinə daxil etmək.

3. Teatrda tamaşaların pozulması və quruluşların aşağı keyfiyyətdə olmasına gətirib çıxaran ziyankarlıq və tərribat işi aparmaq.

4. Əksinqilabi təşkilata cəlb etmək üçün münasib şəxsləri seçmək.

Kazım Ziya bir çoxları kimi özünə də böhtanlar atır və hansı aktyorlar arasında təbliğat apardığını belə açıqlayırdı: "Millətçi ruhda söhbətləri mən ayrı-ayrılıqda Kirovabad teatrının aktyoru İsmayıl Talıblı, teatrın aktyorları Səməd Məmmədov və Mir İbrahim Həmzəyevlə aparmışam. Bu şəxslər arasında antisovet söhbətləri lətifə formasında etmişəm. İsmayıl Talıblıya türk millətçi şairi Emin bəyin şeirlərindən oxumuşam.

(Davamı var)

Ziyanın evindən tapılmış müxtəlif yazışmalar və sənədlər istintaq üçün əhəmiyyət kəsb etmədiyindən təəssüf ki, məhv edilmişdir.

02.08.38-ci ildə Az.XDİK DTİ-nin 4-cü şöbəsinin rəis müavini, DT baş leytenantı Atakişiyev tərəfindən təsdiq edilmiş qərarda KazıMZadə Kazım Ziya Cəfər oğluna əksinqilabi millətçi üsyankar-terrorçu təşkilatın iştirakçısı kimi əlavə olaraq Az.SSR CM-nin 2170-ci maddələri ilə də ittiham irəli sürüldü (DTX-nin arxivi. KazıMZadə Kazım Ziyanın istintaq qovluğu, PR-11722, səh. 5).

Bu istintaq işində irtica və inkvizisiya, yalan və həqiqət, xeyir və şər, zalım və adil, İblis və mələk üz-üzə, göz-gözə dayanır. Bir aktyor kimi Kazım Ziya irtica, yalan, şər və İblisə qarşı öz oyununu məharətlə, həm də geniş və işıqlı səhnədə, tamaşaçı qarşısında deyil, kameralarda, dar və qaranlıq məhbəsdə, müstəntiq qarşısında oynamalı idi. Bu bir aktyorun monoloqu deyil, Xeyirlə Şərin, İblislə Mələyin və nəhayət, müttəhimlə müstəntiqin dialoqu idi.

NKVD müstəntiqlərinin hazırladığı ssenaridən K.Ziya bixəbər idi. O, bu tamaşada hər hansı bir ədəbi əsər qəhrəmanını yox, məhz özünü oynamalı, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini açmalı, vahidliyini, bütövlüyünü göstərməli idi.

Belə demək mümkünsə, ilk məşqlər zamanı (oxu istintaq zamanı) Kazım Ziya dublyorsuz və suflyorsuz özünü oy-

nasibət qurdum, bundan sonra tez-tez xidməti və şəxsi görüşlərimiz oldu".

Müstəntiqin "əksinqilabi millətçi təşkilata cəlb edilməyinizin səbəbləri barədə ətraflı danışın" replikasına o belə cavab verir: "Seyfi Ələkbərə mənim xüsusi hörmətim var idi və onun hər bir məsləhətinə, hər bir sözünə hörmətlə yanaşırdım. O, mənə inanır və demək olar ki, hər bir şəxsi və xidməti məsələlər üzrə mənimlə dərldəşirdi. Ona görə də Kirovabad teatrında (1937-38-ci illərdə) işləyərkən o, mənə Sovet quruluşundan narazı olduğunu bildirərək "biz, mədəni azərbaycanlıları hökumət qiymətləndirmir və hazırkı cəmiyyətdə azərbaycanlıların hüquqları məhdudlaşdırılmışdır. Azərbaycanlılar üçün rəhbərliyin yanına getmək çətinləşmişdir, hər yerdə rus dilini bilmək tələb olunur" - dedi. O, demək olar ki, tez-tez Sovet hakimiyyətinə və ÜK(b)P-na qarşı böhtanlar yağdırır, bunlar haqqında bəzən lətifə şəklində danışır.

"Bütün bu antisovet millətçi xarakterli söhbətlər mənə müvafiq əksinqilabi təsir göstərirdi. Mən həmişə Seyfi Ələkbərin dedikləri ilə razılaşırdım. Mənim söhbətlərimdən də, Seyfi Ələkbər mənim teatr fəaliyyətim dövlət tərəfindən qiymətləndirilmədiyinə görə, Azərbaycandakı Sovet hakimiyyətinə və Kommunist partiyasının rəhbərliyinə qarşı mənfi münasibətdə olduğumu bildirdi. Mən bir neçə dəfə əməkdar artist adı almaq iddiasında olmuşam. Beləlik-